

Станкевіч А.А., прафесар кафедры беларускай мовы
Вучэбная дысцыпліна “Агульнае мовазнаўства”
Другі курс спец. “Беларуская мова і літаратура. Замежная мова
(англійская)”

Лекцыя № 3 на тэму

“Логіка-граматычны і псіхалагічны напрамкі ў мовазнаўстве 19 ст.”

План

- 1 Логіка-граматычны напрамак у мовазнаўстве. К. Бекер, Ф.І. Буслаеў.
- 2 Псіхалагічны напрамак у мовазнаўстве. Х. Штэйнталь, А.А. Патабня.

1 Логіка-граматычны напрамак у мовазнаўстве. К. Бекер, Ф.І. Буслаеў.

Пачатак лагічнаму напрамку ў мовазнаўстве, як лічыцца, быў пакладзены яшчэ ў 17 ст. “Усеагульнай і рацыянальнай граматыкай” Пор-Раяля (аўтары – абаты манастыра А. Арно і К. Лансло, 1660 г.), якая падкрэслівала ўніверсальнасць логіка-граматычных катэгорый. Задача граматыкі была - выявіць адпаведнасць моўных форм лагічным катэгорыям. На матэрыяле французскай мовы, выкарыстоўваючы для параўнання прыклады з лацінскай, старажытнагрэчаскай, старажытнаўрэйскай, іспанскай, італьянскай, англійскай і нямецкай моў, аўтары граматыкі імкнуліся выявіць універсальныя моманты, абавязковыя для ўсіх канкрэтных моў.

Лагічная школа ў 19 ст. як лагічную праблему разглядала філасофію мовы. Моўная семантыка атаясамлівалася з лагічнымі катэгорыямі, а моўныя формы – з лагічнымі формамі мыслення (слова – паняцце, сказ – суджэнне (прапазіцыя), складаны сказ і кантэкст – выснова).

У цэнтры ўвагі логіка-граматычнай школы 19 ст. былі ўніверсальныя асаблівасці мовы, нацыянальная і гістарычная спецыфіка моўных форм не ўлічвалася. У канцы 19 ст. сталі больш увагі звяртаць на нацыянальную спецыфіку моўных форм.

Прадстаўнікамі гэтага напрамку былі К. Бекер, Н.І. Грэх, П.М. Пераўлескі, І.І. Давыдаў і Ф.І. Буслаеў.

Карл Фердынанд Бекер – нямецкі медык, педагог, прыродазнавец, лінгвіст (“Арганізм мовы”, 1827). Бекер мову разумеў як сістэму арганічных супрацьлегласцей, якія не выключаюць адна адну, а з’яўляюцца неабходнымі адна для другой пры развіцці арганізма як цэлага. Бекер законы логікі прымяняў да матэрыялу сучаснай яму нямецкай мовы. Правільна вызначаў часціны мовы і члены сказа, вучэнне аб сказе было перанесена з логікі і стылістыкі ў граматыку. Логіка-семантычны прынцып выдзялення часцін мовы і членаў сказа стаў вядучым у граматыках сучасных моў.

Паколькі ў гэтым напрамку вялікая ўвага ўдзялялася сінтаксісу, яго часта называюць логіка-сінтаксічнай школай.

Прадстаўнікамі логіка-граматычнага напрамку ў Расіі былі М Грэч, П. Пераўлескі, І. Давыдаў, Ф. Буслаеў.

Мікалай Іванавіч Грэч – аўтар некалькіх вучэбных дапаможнікаў па рускай мове і літаратуры для пачатковых і сярэдніх школ: “Практическая русская грамматика”, 1827, “Пространная русская грамматика”, 1827 і інш. Станоўчымі ў яго працах з’яўляюцца некаторыя канкрэтныя назіранні над формаўжываннем часцін мовы, некаторыя метадычныя прыёмы. Іншыя аўтары яго крытыкавалі за механічнае перанясенне схем замежных і айчынных прадстаўнікоў універсальна-лагічнай тэорыі на граматычныя катэгорыі і працэсы рускай мовы.

Пётр Міронавіч Пераўлескі – выкладчык рускай мовы і літаратуры, інспектар гімназіі, прафесар ліцэя. Аўтар прац – «Начертания русского синтаксиса», 1847, «Практическая русская грамматика» 1855. Склаў дапаможнікі па стараславянскай мове, якія мелі поспех.

Іван Іванавіч Давыдаў – відны філолаг, філосаф, матэматык, дзеяч асветы. Найбольшых поспехаў дасягнуў у галіне граматыкі, ён даволі поўна апісваў граматычныя формы рускай мовы 19 ст. у працах: “Грамматика русского языка”, 1849, “Опыт общесравнительной грамматики русского языка” – у прадмове апісвае прынцыпы пабудовы граматыкі, у 1 ч. – словаўтварэнне і словазмяненне, у 2 ч. – сінтаксіс словазлучэння і сказа, у 3 ч. – пунктуацыю і правапіс. Недахопам лічыцца імкненне “падагнаць” факты рускай мовы да прынцыпаў усеагульнай граматыкі (уплыў Бекера).

Самым вядомым прадстаўніком логіка-граматычнай школы ў Расіі быў *Фёдар Іванавіч Буслаеў*. Відны вучоны-самародак.

Асноўныя працы: «О преподавании отечественного языка», 1844; «О влиянии христианства на славянский язык», 1847 (маг); «Опыт исторической грамматики русского языка», 1958.

У першай кнізе апісвае агульныя пытанні метадыкі выкладання роднай мовы і літаратуры і асобныя пытанні вывучэння канкрэтнага граматычнага, стылістычнага і літаратуразнаўчага матэрыялу на ўроках мовы.

У магістарскай дысертацыі Буслаеў прымяняе параўнальна-гістарычны метады і аналізуе Атрамірава евангелле. Паказвае ступень уплыву на гэты помнік явчаскай міфалогіі і хрысціянства.

Асноўнай яго працай з’яўляецца “Опыт исторической грамматики русского языка. Учебное пособие для преподавателей”. Выхад гэтай кнігі быў знамянальнай падзеяй у рускім мовазнаўстве:

1 У гэтай працы Буслаеў падкрэслівае грамадскі характар мовы, абгрунтоўвае неабходнасць гістарычнага вывучэння мовы і сцвярджае, што ўзнікненне моў звязана з глыбокай старажытнасцю, ні адзін народ, нават на самай нізкай ступені развіцця, не абыходзіўся без мовы. У далейшым чалавецтва пастаянна развівала і ўдасканалывала мову ў сувязі з паступовым удасканалваннем сацыяльнага жыцця і культуры, у сувязі з развіццём грамадства. Мова – набытак грамадства, які абслугоўвае ўсіх членаў пэўнага сацыяльна-этнічнага калектыву.

2 Актуальным да нашага часу з'яўляецца разважанне Буслаева аб сістэмным характары мовы. Мова – сістэма ўзаемазвязаных элементаў, галоўным сярод якіх з'яўляецца сінтаксіс. “Толькі ў сказе атрымліваюць сваё значэнне асобныя словы і іх элементы, толькі ў сказе можа быць выражана думка”. І членападзельныя гукі, і кожнае асобнае слова - не што іншае, як жывыя члены цэлага жывога складу, які называецца сказам. Сінтаксіс - асноўны раздзел яго працы.

3 Буслаеў разглядае ўзаемаадносінны мовы і мыслення як складаныя. Хаця мова служыць сродкам выражэння дзейнасці нашага мыслення, думка развіваецца незалежна ад формы мовы. Мова – выражэнне думкі з дапамогай членападзельных гукаў, таму, акрамя законаў думкі, падпарадкоўваецца законам самога выражэння.

4 Вызначае мэты і задачы параўнальна-гістарычнага даследавання. Параўнальнае і гістарычнае вывучэнне моў правінна быць цесна звязана. Гісторыю рускай мовы можна вывучаць толькі ў сувязі з іншымі і.е. мовамі. Толькі параўнальная граматыка дапаможа ўзнавіць агульную для ўсіх і.е. моў форму і дазволіць прасачыць змены гэтых форм у рускай мове. Гісторыя мовы дапаможа лепш зразумець сучасную мову. Пашырыў прадмет вывучэння гісторыі рускай мовы, уключыўшы ў аб'ект вывучэння гісторыю мясцовых гаворак. Этымалагічныя нататкі Буслаева падрыхтавалі глебу для гістарычных і этымалагічных слоўнікаў. Асноўная яго заслуга – стварэнне гістарычнай граматыкі рускай мовы.

У канцы 19 ст. лагічны напрамак развіваецца як структурна-семантычны сінтаксіс (працы Багародзіцкага, Шахматава, Мешчанінава, Есперсена і інш.).

У 20 ст. развіваецца логіка-матэматычнае мовазнаўства, логіка-матэматычнае мадэляванне. Лагічныя канцэпцыі збліжаюцца з псіхалагічнай тэорыяй слова.

2 Псіхалагічны напрамак у мовазнаўстве 19 ст. Х. Штэйнваль, А.А. Патабня.

Псіхалагізм у мовазнаўстве ўзнік як супрацьпастаўленне лагічнаму і натуралістычнаму напрамку. Вытокі псіхалагізму ў лінгвістычнай канцэпцыі В. Гумбальта. Заснавальнікам псіхалагічнага напрамку ў мовазнаўстве лічыцца нямецкі філолаг і філосаф Хейман Штэйнваль, вучань Гумбальта.

Сваю лінгвістычную канцэпцыю Штэйнваль выказаў у працах “Паходжанне мовы”, 1888; “Класіфікацыя моў як развіццё моўнай ідэі”, 1850; “Характарыстыка важнейшых тыпаў ладу мовы”, 1860. Яго канцэпцыя засноўваецца на асацыятыўнай псіхалогіі Гербарта, у адпаведнасці з якой псіхічныя законы асіміляцыі, аперцэпцыі і асацыяцыі механічна выклікаюць узнікненне ўяўленняў. Пры дапамозе гэтых законаў Штэйнваль імкнецца разгледзець паходжанне і развіццё мовы. Катэгорыі мовы і логікі – несумяшчальныя, - лічыў ён.

У цэнтры ўвагі яго канцэпцыі – вучэнне аб мове як дзейнасці індывіда і адлюстраванне народнай псіхалогіі. “Мова – самасвядомасць, светапогляд і логіка духу народа”. Вывучаючы індывідуальную псіхалогію, можна зразумець законы духоўнага жыцця ў розных калектывах. Унутраная форма, якая абумоўлівае нацыянальны тып мовы, праяўляецца толькі праз знешнюю форму – гукавую. (Прыклад – іменаслоў у розных мовах – ст.грэчаскай, лацінскай, нямецкай, рускай).

Многія думкі Штэйнталя ўспрынялі младаграматыкі.

Буйнейшым прадстаўніком псіхалагічнага напрамку ў Расіі быў *Аляксандр Афанасьевіч Патабня*, украінскі і рускі мовавед, заснавальнік Харкаўскай лінгвістычнай школы. Для яго быў характэрны шырокі творчы дыяпазон. Працы: “Мысль и язык”, 1862; доктарская дысэртацыя “Из записок по русской грамматике”, 1874.

Апорныя пункты яго лінгвістычнага светапогляду. 1) разуменне мовы як асноўнага спосабу мыслення і пазнання, як творчай дзейнасці, якая арганізуе думку і 2) прызнанне народа галоўным творцам і рэфарматарам мовы.

Асноўныя палажэнні яго лінгвістычнай канцэпцыі:

1 Прызнаўшы народ галоўным стваральнікам мовы, абгрунтаваўшы новае разуменне мовы, Патабня пашырыў межы гісторыі рускай мовы, уключыўшы ў яе аб’ект паэтычную і навуковую творчасць.

2 Вялікае значэнне надаваў вывучэнню жывога вуснага маўлення і вуснай народнай творчасці. Быў заснавальнікам навуковай дыялекталогіі ў Расіі.

3 Лічыў сказ асноўнай моўнай ячэйкай, у якой адбываюцца семантычныя зрухі і фарміруюцца ўсе катэгорыі – паказаў “сінтаксічны” падыход да моўных з’яў. Развівае гістарычную семантыку рускай мовы.

4 Асноўным аб’ектам даследавання Патабні была граматыка, а галоўнай лічыў праблему ўтварэння гістарычных змен і функцыянавання граматычных катэгорый. Устанавіў эвалюцыю розных тыпаў сказаў.

5 Філасофскія асновы канцэпцыі Патабні. Кніга Патабні “Мысль и язык” з’явілася першым спецыяльным даследаваннем філасофска-лінгвістычнай праблемы ўзаемадзеяння мыслення чалавека і яго мовы. П. лічыў, што аб’екты мыслення (прадметы і з’явы рэчаіснасці) існуюць незалежна ад чалавека, уздзейнічаюць на яго органы пачуццяў і выклікаюць вобразы і паняцці як вынік мыслення. Слова – гэта рэфлекс на раздражненне ад аб’ектаў рэчаіснасці. Узаемаадносіны паміж мысленнем і мовай развіваліся наступным чынам: ад даславеснага мыслення вобразамі праз вобразнае мысленне, якое асацыіруецца са словам, да мыслення паняццямі з дапамогай слоў. Мысленне вобразамі П. называе паэтычным, мысленне з дапамогай паняццяў – праявістым, відам якога з’яўляецца навуковае мысленне.

6 Патабня распрацаваў вучэнне аб слове. У мове ўсё ўзаемазвязанае і ўзаемаабумоўленае. Значэнне слова рэалізуецца ў маўленні (канкрэтным выказванні). Слова – адзінства гука і значэння. Слова змяшчае тры элементы:

гук (комплекс гукаў), знак, або ўяўленне (унутраная форма, якая засноўваецца на значэнні папярэдняга слова, спосаб, якім абазначана значэнне) і значэнне. Значэнне і ўяўленне не супадаюць. Уяўленне – уласцівасць слова ў момант яго ўзнікнення. У далейшым яно можа знікаць. Слова, якое захоўвае ўсе тры элементы – вобразнае, паэтычнае слова. Мова паэзіі – мова, якая аперыруе ўяўленнямі, мова навукі – вышэйшая ступень праяўленай мовы, якая аперыруе паняццямі. Матываваныя словы маюць унутраную форму – бліжэйшае этымалагічнае значэнне.

7 Патабня распрацаваў тэорыю граматычных форм. Сэнсавая структура слова не абмяжоўваецца лексічным значэннем, яна ўключае і граматычнае значэнне. Лексічнае значэнне – рэчыўнае, а граматычнае – фармальнае. Лексічнае значэнне з’яўляецца прыватным, а граматычнае – агульным. Граматычнае значэнне – абстрагаванне ад канкрэтных прадметаў. Граматычныя катэгорыі і формы – нацыянальныя, патрэбны для выражэння думкі. Граматычная форма класіфікуе словы і робіць маўленне звязным – разуменне граматычнай формы як семантычнага элемента. Граматычныя катэгорыі зменлівыя, яны ўзнікаюць, развіваюцца і змяняюцца ў сказе, арганізуюць і змяняюць сам сказ – разуменне граматычнай формы як сінтэзу семантычных і сінтаксічных элементаў.

Патабня развівае семантычную і сінтаксічную характарыстыку часцін мовы, разглядае іх гісторыю і этапы развіцця.

Прадметам асаблівай увагі Патабні быў сінтаксіс. Аналізаваў члены сказа і іх гістарычныя змены, выдзеліў два этапы ў развіцці сказа – іменны і дзеяслоўны, прасачыў развіццё простых і складаных сказаў. Слова як часціна мовы вызначаецца праз структуру сказа. Сказ – граматычная структура, якая ўяўляе сабой фармальнае цэлае. У азначэнне членаў сказа павінна ўваходзіць паняцце часцін мовы. Галоўным элементам, “ядром” сказа з’яўляецца прэдыкатыўнасць – здольнасць выказніка спалучацца з дзейнікам для ўтварэння сказа. Галоўным носьбітам прэдыкатыўнасці з’яўляецца выказнік (чл. ск.) і дзеяслоў (ч.м.).

Такім чынам, псіхалагічны напрамак значную ўвагу ўдзяляў маўленчай дзейнасці індывіда і адлюстраванню ў мове народнай псіхалогіі, выявіў сацыяльны характар мовы, асаблівасці яе фарміравання, функцыянавання і развіцця.

Літаратура

1. Алпатов В.М. История лингвистических учений. 4-е изд. М., 2005.
2. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1970.
3. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М., 1975.
4. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Мн., 2003.
5. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М., 1074.
6. Кондратов Н.А. История лингвистических учений. 3-е изд. М., 2006.
7. Мечковская Н.Б., Норманн Б.Ю., Плотников Б.А., Супрун А.Е. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий. 2-е изд. Мн., 1995.

8. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн., 1994.
9. Плотников Б.А. Общее языкознание: Семинарий. Мн., 1986.
10. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства. Магілёў, 2006.
11. Рагаўцоў В.І. Гісторыя мовазнаўства. Магілёў, 2005.
12. Рагаўцоў В.І. Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства. Мн., 2001.
13. Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства: Практыкум. Магілёў, 2007.
14. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. 4-е изд. М., 2007.
15. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. Мн., 1994

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ